

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА
У УСТАВНОПРАВНОМ
СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ**

ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У УСТАВНОПРАВНОМ
СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXXVII

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 42

COMMITTEE FOR NATIONAL MINORITIES AND HUMAN RIGHTS STUDIES

RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES
UNDER THE CONSTITUTIONAL
SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA

PROCEEDINGS OF THE ROUND TABLE HELD ON NOVEMBER 27, 2017

Accepted for publication at the 7th Session of the Department of Social Sciences, held on September 25, 2018, after being reviewed by Academician *Tibor Varady*, Professors *Marijana Pajvančić*, *Dragoljub B. Đorđević*, *Miodrag Jovanović*, *Branko Ćupurdija*, *Biljana Sikimić*, PhD and *Mladena Prelić*, PhD

Editor
Academician
TIBOR VARADY

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 42

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У УСТАВНОПРАВНОМ
СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА ОКРУГЛОГ СТОЛА ОДРЖАНОГ 27. НОВЕМБРА 2017.

Примљено на VII скупу Одељења друштвених наука 25. септембра 2018.
године на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора
Маријане Пајванчић, *Драгољуба Б. Ђорђевића*, *Миодрага Јовановића*,
Бранка Ђујурдије, др *Биљане Сикимић* и др *Младене Прелић*

У р е д н и к
академик
ТИБОР ВАРАДИ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектура
Невена Ђурђевић

Коректура
Весна Шубић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж 300 примерака

Штампа
ЈП Службени гласник

САДРЖАЈ

<i>Предговор – Тибор Варади.</i>	<i>7</i>
<i>Тамаш Корхец, Неитериторијална самоуправа у Србији – 15 година усавршавања правног оквира културне аутономије</i>	<i>9</i>
<i>Tamás Korhecz, Non-territorial Self-Governance in Serbia – 15 Years Long Evolution of the Legal Framework of Cultural Autonomy.</i>	<i>28</i>
<i>Горан Башић, „Културна аутономија“ националних мањина у Републици Србији</i>	<i>29</i>
<i>Goran Bašić, National Minorities “Cultural Autonomy” in the Republic of Serbia</i>	<i>42</i>
<i>Зоран Павловић, Службена употреба језика и писама националних мањина</i>	<i>43</i>
<i>Zoran Pavlović, Official use of Minority Languages and Scripts</i>	<i>61</i>
<i>Милош Миленковић, Заједница немајеријалног културног наслеђа мањина у Републици Србији – прилике и препреке</i>	<i>63</i>
<i>Miloš Milenković, Opportunities and Obstacles to Minority Intangible Cultural protection in Serbia</i>	<i>69</i>
<i>Петар Теофиловић, Трендови у области права националних мањина у Србији.</i>	<i>71</i>
<i>Petar Teofilović, Some Trends in the Area of Minority Rights in Serbia</i>	<i>81</i>

Ксенија Марковић, Јовица Павловић, <i>Територијална или културна аутономија за националне мањине? Студија случаја Републике Србије</i>	83
Ksenija Marković, Jovica Pavlović, <i>Territorial or Cultural Autonomy for National Minorities? A Case Study of Serbia</i>	98
Дубравка Валић Недељковић, <i>Медији на језицима националних мањина у Србији од Устава и законских норми до свакодневице</i>	99
Dubravka Valić Nedeljković, <i>Media in Minority Languages in Serbia, from the Constitution and Legal Standards to Everyday Life</i>	112
Александра Боснић Ђурић, <i>Обликоворна моћ културе и могућности креирања интеркултурне сензибилности у глобализованом свету</i>	113
Aleksandra Bosnić Đurić, <i>Shaping Power of Culture and the Possibility of Creating Intercultural Sensibility in a Globalized World</i>	123
Зоран Лутовац, <i>Перспектива интеркултуралности у контексту перцепције грађана Србије о националним мањинама, суседима и имигрантима</i>	125
Zoran Lutovac, <i>Perspective of Interculturalism in the Context of Serbian Citizens Perceptions on Ethnic Minorities, Immigrants and Neighbors</i>	139
Бранимир Стојковић, <i>Појраничје, мањине и међукултурно комуницирање</i>	141
Branimir Stojković, <i>Boundary, Minorities and Intercultural Communication</i>	151
Сања Лазаревић Радак, <i>Сто година (не)толеранције: националне државе, хибридности и балканизација</i>	153
Sanja Lazarević Radak, <i>Hundred Years of (In)Tolerance: National States, Hybridity and Balkanization</i>	165

ПРЕДГОВОР

Према речима чувеног француског писца Албера Камија (Albert Camus) демократија није закон већине, већ заштита мањине. Норвешки драмски писац Хенрик Ибсен (Henrik Ibsen) иде корак даље. Према њему, мањина је увек у праву.

Није сигурно да је мањина увек у праву, али је тачно да се оправдани захтеви мањина чешће негирају, него оправдани захтеви већине. И то нас води до сложеног питања када су мањине заправо у праву.

У овом Зборнику сакупљени су радови који су представљени на Округлом столу са називом „Права националних мањина у уставноправном систему Републике Србије“. Округли сто одржан је 27. новембра 2017. године у организацији Одбора САНУ за проучавање националних мањина и људских права. Предмет Округлог стола једна је од тема које су од посебног значаја при укључивању Србије у европске интеграције.

Неколико радова настоји да стави питање мањинских права у шири концептуални и историјски контекст, отварајући и питање перспективе њиховог развоја. У ову групу радова могао би се сврстати рад Зорана Лутовца посвећен перспективама интеркултуралности, те перцепцијама грађана Србије о националним мањинама, суседима и имигрантима. Ту спада и рад Сање Лазаревић Радак, која настоји да предочи поимања толеранције и нетолеранције током последњих сто година. У ову групу спада и рад Петра Теофиловића који настоји да прати трендове у области мањинских права у Србији, затим рад Александре Боснић Ђурић са фокусом на културу и интеркултуралну сензибилност, те рад Бранимира Стојковића који настоји да сагледа границе и међукултурно комуницирање.

Значајан број радова посвећен је специфичним конкретним мањинским правима, те одређивању њиховог домашаја. Ксенија Марковић и Јовица Павловић отварају дилему између опција територијалне и културне аутономије. Тамаш Корхеџ и Горан Башић дају анализу нетериторијалне (односно културне) аутономије у српским уставноправним оквирима. Радови Зорана Павловића, Милоша Миленковића и Дубравке Валић Недељковић испитују стање и могућности у погледу одређених кључних елемената културне (нетериторијалне) аутономије, као што су питање службене употребе језика, заштите нематеријалног културног наслеђа, те функционисања медија националних мањина.

Суживот више култура у Србији је и пожељан и могућ. То подразумева и мањинска права. Радови у овом Зборнику доприносе томе да се ова потреба схвати, као и да се јасније види која мањинска права представљају ослонац равноправног суживота у Србији.

Академик Тибор Варади

ПОГРАНИЧЈЕ, МАЊИНЕ И МЕЂУКУЛТУРНО КОМУНИЦИРАЊЕ

БРАНИМИР СТОЈКОВИЋ*

А п с т р а к т. – Овај рад представља покушај да се отвори државно-територијални „кавез“ и позабави истраживањем онога што је са обе стране државних граница. Он настоји да покаже и то како се у концепту пограничја повезују и узајамно условљавају мањине и међукултурно комуницирање.

Улогу и значај пограничја могуће је, најпре, расветлити тако што ће се показати како истраживачи који припадају различитим научним дисциплинама (социологија, географија, антропологија, историја...) разумеју и користе тај мултидисциплинарни концепт. Полазећи од тих сазнања показано је како се једно одређено пограничје или, још уже, један његов сегмент, обликује у простору и времену. Случај који је истражен у завршном делу овог рада јесте Пирот – град на крајњем југоистоку Србије, близу границе са Бугарском.

Кључне речи: пограничје, мањине, међукултурно комуницирање, Пирот

УВОД

Када би се на имагинарној карти света повукле све границе које су током историје постојале, мењале се и изнова настајале, добио би се густ капиларни сплет линија које се сусрећу и преплићу у датом простору. Тако гледано, границе су свуда око нас. По налазима француског географа Мишела Фушеа (Michel Foucher) до 1991. је широм света било 248.000 километара граница, рачунајући само земаљске (без оних морских /океанских). После те године је настало додатних 26.000 километара граница, што је десетак процената више. Мишел Фуше већ у наслову своје књиге [1] даје закључак својих геополитичких истраживања. По њему, реч је о *глобалној ојсесији ираницама* које он види као међународну институцију насталу политичким одлукама, али и као веома живу „политичку животињу“ која – само наизглед парадоксално – почиње да дивља током процеса глобализације који је у току. Исти аутор већ у наслову своје претходне књиге сугерише доминантну природу тих, горепомнутих, „политичких одлука“. Наиме, наслов те Фушеове књиге – објављене пре скоро три деценије (1988) – је *Fronts et frontières* [2]. То је игра речи која се са француског преводи као фронтови и границе и може се разумети као парафраза класичне изреке фон Клаузевица да је „рат вођење

* Факултет политичких наука, Београд, branimirstojkovic96@gmail.com

политике другим средствима“. Историја Европе, нарочито Балканског полуострва, је по свој прилици, најверљивији доказ те тврдње.

Границе се не морају схватити само као нужно зло – као последица ратова након којих важи оно латинско *vae victis* – када победник повлачи граничну линију. Оне имају и друго лице. На то друго, позитивно лице границе, поредећи је са кожом која људско тело издваја из окружења али га и повезује са њим, указује Режи Дебре (Regis Debray) у расправи чији је наслов *Похвала границама* [3]. Таква апологија границе – која се може разумети и као супротстављање ваљку глобализације који пегла разноликост света – бива доведена у питање када с обе стране садашње границе живе људи који су социокултурно веома слични јер су живели у простору који није делила граница и сви заједно, дуже од миленијума и по, били део једне империје (Римске, Византијске, Отоманске) око истог царског пута, звао се он *Via Militaris* или потом *Stambol Yol*. „Ту је најпре милениј византијске власти који је донео трајни политички, институционални, правни, верски и уопште културни утицај, а потом и пола миленијума отоманске власти, која је полуострву донела име и најдужи период политичког јединства у читавој његовој историји“, тврди Марија Тодорова [4].

Средишње питање у расправи о границама јесте оно које је поставио још Жан Готман (Jean Gottmann): да ли је то само линија или је, пре свега, зона која се простире с обе стране граничне линије [5]. Бертран Рејтел (Bertrand Reitel) границу види као семички (*sémique*, фр.) објекат којим се успоставља значењски систем који дату територију дели на споља и унутра. Тај семички систем је, тврди Рејтел, заправо просторни интерфејс који је најпре замишљен, а потом и успостављен између две суседне државе [6]. Мишел Фуше о границама говори као о клатну које се, и временски и у простору, креће од границе спојнице (*la frontière couture*) до границе прекида (*la frontière coupure*) [7]. Радикална материјализација границе прекида је зид. То је секуризација територије државе помоћу секуризације њених граница. Тако се границе претварају у линију фронта (бетонски зид) коју у савременим условима надзиру наоружане патроле, пси чувари и електронски уређаји (сензори и камере).

Да би означио пограничје Фуше [8] користи термин *dujaga* (фр. *duade*), који је изворно филозофски и означава спој два филозофска начела која се међусобно допуњују. Док је граница, пре свега, међународно-правни и политички термин, пограничје је термин који дисциплинарно припада социологији и социокултурној географији. А пограничје сведено на само једну страну границе је пре *крајина* као простор који се завршава границом, а не географски, историјски и социокултурни континуум – упозорава Кшиштоф Чижевски [9].

ПОГРАНИЧЈЕ СРБИЈЕ

Етничке, односно језичке границе, се нужно не поклапају већ преклапају са међудржавним границама, што значи да се мањине често налазе у пограничју¹. То је случај и са Србијом и њеним пограничјем. Једино су словачка и русинска мањина изузетак јер се налазе у дубини територије Републике, односно покрајине (Војводина). Већина осталих мањина лоцирана је у пограничју – то су бошњачка, мађарска, румунска и бугарска мањина чији су припадници концентрисани у пограничним општинама [10]. У случају границе са Хрватском то је углавном избегнуто тиме што је у мају 1945. извршена размена територија, тако да су насеља са већинским српским становништвом припала Србији, док су она у којима су преовлађавали Хрвати припала Хрватској [11].

Роми су посебан случај. Они представљају трећи модус у класификацији територијалне дистрибуције мањина [12] јер живе на читавој територији Републике Србије (укључујући и пограничје), али они су још нешто – *глобализована мањина* која је расута у много земаља, на више континената и нигде није већина. Роми се у пописима становништва углавном изјашњавају као припадници већинског народа, тако да је њихово стварно учешће у укупној популацији мање-више претпостављена величина. Разлог за то није само етничка мимикрија, како би површно могло да се претпостави, већ и нешто друго. Роми, наиме, свет поимају дихотомно те људе деле на Роме – своје и Гаџо – друге, сматра Пјеро Занини [13]. У таквој подели могуће је истовремено бити Ром (и припадати ромској заједници) и Србин, јер је за Роме који живе на територији Србије – она њихова земља.

Нимало случајно, прве две кабловске ТВ мреже у Србији појавиле су се још почетком деведесетих година прошлог столећа – и то не у Београду, Новом Саду или Нишу већ у Суботици и Димитровграду, дакле у пограничју у коме се са српске стране границе налазе мањине – мађарска у првом и бугарска у другом случају. На Косову је тих истих деведесетих година, скоро свака албанска кућа на крову имала сателитску антену. Она је била знак да се не гледа српска или, режиму лојална, локална ТВ Приштина (на албанском), већ ТВ Тирана – путем сателита. Бела полулопта сателитске антене на кући и традиционална капа истог облика – кече на глави мушкараца слали су исту јасно видљиву поруку о етничкој припадности.

Чижевски пограничје пореди са мостом који се непрекидно гради, јер га сукоби, поготово они ратни, увек изнова руше. Граница, сматра он, ограничава док пограничје проширује и обогаћује. Да државне границе уистину умеју да радикално ограниче можда најбоље показује пример једног старобалканског народа [14] који је скоро нестао, умногоме баш захваљујући успостављању државних граница крајем 19-ог и до двадесетих година прошлог века. Реч је

¹ Исланд је једина држава у Европи чије се државне и етничке границе поклапају, дакле земља у којој нема етничких мањина (осим економских имиграната) и чији припадници нису мањина ни у једној страни држави.

о Каракачанима, етничкој групацији која је потекла са планине Пинд у Грчкој, а насељавала је (сезонски) планинске испаше дуж садашње грчко-бугарске, бугарско-македонске и српско-бугарске границе. Били су номади и гајили су овце од којих су користили млеко, месо и вуну [15]. У Србији их зову још и Ашанима или Црновунцима, с обзиром на то да су гајили стари балкански сој оваца – црновуну каракачанску овцу. Тешко је изабрати граматичко време којим ће се о њима говорити. Будући да су скоро нестали² као номадски балкански (пра)народ можда би прошло свршено време било примерено. Утолико пре што у репрезентативном зборнику радова САНУ, чији је наслов *Скривене мањине на Балкану* из 2004, нема помена о њима. Овој тврдњи могло би се супротставити, и то с правом, да је њихово место у (непостојећем) зборнику радова чији би наслов могао да буде *Ишчезле мањине*³. Срећом, чини се да није баш тако, јер трагова Каракачана има свуда у пограничју – топонимима, народним предањима, књижевним делима (поготово *Вейровима Сџаре њланине* [19] Слободана Џунића), домаћим животињама (каракачанска овца), млечним производима (качкаваљ).

Горњи пример говори у прилог томе да етничке групе које немају властиту државу и не располажу макар минималним идеолошким апаратом [20] који чине, школство, администрација и медији на властитом језику бивају објектом онога што Хедер Ре (Heather Rae) назива *џаџолошком хомојенизацијом* [21] од стране већине која је на том подручју створила националну државу.

Концепт пограничја је посебно погодан када је реч о студијама региона, будући да оба подразумевају простор с обе стране граничне линије који је много трајнији него што су то државне границе. Да би указала на сложеност појма, за регион који укључује економску, политичку, националну, етничку димензију Марија Тодорова користи термин *историјски реион* [22], који омогућује да се Балканско полуострво сагледа у историјској перспективи и тако ишчупа из „когнитивних менгела“ која апсолутизују границе националних држава, а које – у најбољем случају – нису старије од век и по. Зато се постојање региона, и још више свест о припадању (регионални идентитет), сматра једним од важних чинилаца релативизације етнонационализма, као облика ексклузивне везаности за властиту нацију који се не ретко испољава као шовинистичка искључивост.

Регион је не само геофизичка датост, већ током времена почиње да бива и колективна свест – једно од оних *ми* које, макар само потенцијално, плурализује друштвени простор са ове и са оне стране границе. Или, као што то Дени д' Ружмон (Denis de Rougemont) каже „Исто тако, као што анализа ултраљубичастим зракама показује под видљивим намазом први потез кистом – покадшто и најбољи – какве сјајне слике, повјесна би радиоскопија

² У Бугарској (град Сливен и околина) живи још увек неколико хиљада Каракачана, али су они напустили номадски и прешли на седалачки начин живота [16].

³ То је случај са, на пример, Калмицима који су између два рата имали своју заједницу у Београду као део руске беле имиграције [17], [18].

наших регија открила 'пријашња стања', лингвистичка, културна, друштвена, економска, чије изненађујуће лекције неће никакав компјутер избрисати.“ [23]

Случају пограничја примерен је и концепт транскултуралности и транскултурне комуникације који се лапидарно може одредити као: препознавање других у себи и препознавање себе у другима [24]. То више није само више-мање механичко преузимање, као у случају дифузије култура, већ процес присвајања и прераде који антрополози називају културном апропријацијом [25].

За разлику од националне културе која је репрезентативна и елитна, завичајна или народска култура је усмерена на регионалне и локалне аутохтоне вредности и садржаје. Оне представљају брану цивилизацијској једнообразности и гаранција су одржања културне разноликости, како унутар нација, тако и на европском и глобалном нивоу. Оне су дуго биле потиснуте, о чему сведочи чињеница да придев *йровинцијалан* има претежно омаловажавајуће, чак погрдно значење, иако представља саму бит народске културе.

Ајбен Јансен (Iben Jensen) [26] предлаже да мрежу идентитета замислимо као цвет маслачка у коме сваки део нераскидиве целине цвета представља поједини идентитет (завичајни, национални, родни, персонални...) који је могуће издвојити само у аналитичке сврхе, док стварно постоји само као целина.

ПОГРАНИЧЈЕ И ЗАВИЧАЈНИ ИДЕНТИТЕТ

Пограничје се може схватити и као микрокосмос завичаја (“*les petites patries*” – *малих оџацбина*, како то Французи кажу) или као палимпсест култура и блиски додир његових становника са другошћу. У мери у којој је систем образовања и комуникација у једном друштву, али и на нивоу планете (глобализација), постао универзалан, те разлике се релативизују и локалне културе слабе, али никада не долази до њиховог потпуног нестајања. Баш захваљујући завичајном идентитету [27] успоставља се, за разумевање природе међукултурног комуницирања, битна разлика између *својих* (native), странаца (дошљак, метек, јабанција) и *йуђинаца* (foreigner).

„Пирот је град на прузи Беч–Истанбул, познат по ћилимима, виноградама и тврдом сиру познатом као качкаваљ“ – тако је у само једној реченици својевремено представљен овај град у великој француској енциклопедији [28]. Ако би покушало да се одговори на питање шта је још остало од тога што ова енциклопедијска одредница саопштава, одговор би био – материјално, односно економски мало, симболички много тога [29]. А када је реч о симболима, онда и оно што постоји само у траговима или, чак, само нематеријално, као сећање на нешто или некога, може итекако да обликује садашњост. Стога се користи израз *йолийичка економија идентийиетиа* који означава коришћење симбола – појмова и значења испуњених емоцијама – да би се одредило ко смо то *ми*, а ко су они *друји*. За њих Ивер Нојман користи назив *дијакрийика* што је изворно лингвистички термин и односи се на додатне ознаке које се додају словима

абецедe (на пример *đ, ž, š...* у српској латиници) да би се она другачије, односно специфично – у поједином језику – обележавала и потом изговарала [30].

Ради се, заправо, о идентификаторима (специфичним обележјима) који представљају сложену, доживљајно-чулну основу идентитета Пирота: 1. визуелни (ћилим); 2. аудитивни (пиротски говор); 3. олфактивни (укус качкаваља или пиротске пеглане кобасице). Одвојено посматрано, реч је о идентификаторима који могу да се нађу и на другим местима. На пример, ћилим се, у мање-више истој форми (техника ткања, шаре и формат), може наћи у простору од Анадолије до Босне; качкаваљ је сир који су најпре правили пастири – номади Каравласи или Црновунци⁴; пеглану кобасицу можете купити и у Пернику (Бугарска), а варијанте шопског говора чују се у области која захвата граничне делове Србије, Бугарске и Македоније [31]. Али, све то заједно може да се нађе само у Пироту и међу Пироћанцима. Тај процес је заправо раније поменута *културна айропријација*, односно усвајање, прерада и повезивање (оригинална синтеза) нечега што су раније и неки други негде другде створили и користили. Сва три претходно наведена идентитетска обележја : пиротски говор, ћилим и качкаваљ су само наизглед локални, али заправо говоре у прилог *иранскултуриализма*. Последња два артефакта – ћилим и качкаваљ могли би да буду предмет истраживања не само балканских већ и постколонијалних студија, будући да су се у Пироту и пиротском Високу (Стара планина) јавили у време империја (Византија и Отоманска империја), а опстали – захваљујући горепоменутој културној апропријацији – и пошто су оба ова царства нестала.

Четврта основа колективног идентитета било би оно што се зове културни јунак – стварна или измишљена личност или књижевни лик који персонификује „дух места“. Чини се да је то најслабија тачка идентитетске конструкције – нема таквог Пироћанца, културног јунака, који би „на прву лопту“, дакле већ на сам помен имена личности, евоцирао асоцијацију на град. На то одсуство указује анализа текстова објављених у зборнику чији је назив *Идентитет Пироћанаца* [32]. Ниједан од прилога у том зборнику се не бави неком личношћу која би била препозната, а потом и промовисана у локалног културног јунака⁵. Може се, наравно, рећи да је културни јунак и пиротски ћилим – уз локални говор и менталитет [32а]. Упркос изразитом одсуству те четврте димензије, управо је вишедимензионалност оно што идентитет Пироћанаца разликује од других локалних идентитета у Србији

⁴ Честа евокација присуства Каракачана може се наћи у већ поменутом роману *Вешероци Шаре планине* Слободана Џунића, аутора чији је читав књижевни опус лоциран управо у пиротском пограничју. Исто тако, три својства којим се простор у том роману одређује су: торлачки, шопски и старопланински. Те одреднице су, уз придев каракачански, својеврсни нарративни лајтмотив романа, будући да се као целина и низ јављају на многим страницама ове књиге.

⁵ То би, можда, могао бити Мијалко Расничћи, имагинарни лик чија је, пиротским говором писана хумористички-сатирична колумна (која увек има облик епистоле), била потписана само са Мијалко Расничћи, с.р. Њени аутори су се смењивали, али су то увек били људи од духа којима је пиротски говор био матерњи. Појављивала се од 1953. до 1994. сваке суботе у пиротском недељнику „Слобода“ и била веома популарна [33].

који се углавном ослањају на једну личност, анегдоту или особину. На важност таквог вишедимензионалног утемељења идентитета указује Мануел Кастелс у књизи *Моћ идентитетa*: „Изградња идентитета раби грађевне материјале из повијести, земљописа, продуктивних и непродуктивних институција, колективног памћења и особних фантазија, апарата и верских откривења.“ [34]

Ту је, најзад, и пета димензија, али она припада сфери имица а не идентитета, што значи да је приписана (од неких других), а не изворно проживљена. Реч је о тврдичлуку (*скрчавосџи* рекли би Пироћанци) који се приписује Пироћанцима, али они себе не виде као такве. Доказ за то јесте мноштво вицева о Пироћанцима испрличаних говором који је типично нишлијски⁶. То је прави пример пројекције себе на другог, у овом случају у суседни град⁷. Гордана Љубоја, рано преминула београдска етнолошкиња, у својој неодбрањеној постхумно објављеној докторској тези о етничком хумору [37] указује на то да су Пироћанци заузели место које је раније припадало Цинцарима и да је на место Стеријиног Кир Јање дошао безимени Пироћанац. Разлог је следећи: Цинцари су постали друштвено и културно невидљиви, јер су се, скоро без остатка, асимилovali, док Пироћанце њихов говор обележава и чини још увек друштвено видљивим, баш као што је то био случај с цинцарском варијантом српског (у комедији „Кир Јања“ Ј. С. Поповића, на пример).

Кад је реч о имицу тј. представи коју о Пироту имају странци (прецизније туђинци) на граници бизарности је следећи пример. У савременом путопису из 2003. Паола Румица „Три путника на бициклу“ [38] стоји да је Пирот први прави оријентални град на који су наишли на путовању од Ђенове до Истанбула. Паоло Румиц за то не наводи нити један конкретан доказ, осим духа града који му се чини оријенталним, упркос томе што у Пироту одавно нема више нити једне џамије, текије, хамама, шедрвана нити било ког другог материјалног остатка Оријента, ако не рачунамо пиротски ћилим. Тај оријентални *spiritus loci* би можда могао да говори о још нечему што је такође нестало у материјалном облику. Реч је о заједници и Јеврејској мали (сефардских) Јевреја која је заједно са својим житељима нестала у холокаусту (1943. године). На њу подсећа још само савремени назив једне улице, оне Јеврејске, док су њихова синагога, купатило и гробље нестали, дословце без трага, током процеса урбанизације Пирота [39].

Могло би се закључити да је завичајни идентитет за Пироћанце *формативни* идентитет, што значи да појединца дубински обликује, а да, при том, не мора да буде и *водећи* идентитет, као што је онај национални. На то се мисли када се каже да је онај ко се „напио воде од Гушевице“ заувек Пироћанац, ма

⁶ Видети, на пример: *Пироћанац – анџолоџија вицева* [35]. На корицама књиге (клапни) одштампан је измишљени шаливи епитаф: „Кад сам умреја, моји због тога и дан данас пате јер сам пред смрт подигнуја кредит (без жиранти), па они сада отплађују рате!“

⁷ То је само по себи индикативно јер показује да они који су и сами јужњаци негативно стереотипизују оне који су од њих, по говору, још јужнији. То је предмет студије Тање Петровић, *Srbija i njen jug: „južnjački dijalekti“ između jezika, kulture i politike* [36].

где живео и ма колико ретко помислио на ту чесму у Тијабари. То продужено трајање неког темељног доживљаја који има конститутивни значај за објективирање субјективног, француски социолог Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) назива „хистерезом хабитуса“ [40]. А што се пиротског говора тиче, он је вербална страна те Гушевице. Пироћанци који већ дуго не живе у Пироту, умеју да кажу да на свом матерњем пиротском још само сањају и псују! У темељном двотомном *Речнику њиројској говора* [41] Драгољуба Златковића забележено је сво његово богатство, али је његов битан квалитет и то што су истражене и показане говорне разлике на микро нивоу, чак и међу становницима суседних села која су међусобно удаљена само неколико километара⁸.

Требало би поменути и чињеницу да оваква конструкција завичајног идентитета у потпуности игнорише „Tigar Tyres Michelin“ – индустрију аутомобилских гума и других производа од гуме – иако је он скоро једини стабилни ослонац у транзицији посрнуле привреде Пирота после 2000-тих. Може се претпоставити да је разлог за то садржан у чињеници што је „Тигар“ алокалан, почев од имена које упућује на егзотичну азијску звер, преко основне сировине (каучук), која се у целини увози, до тога да је сада власник Индустрије гума „Тигар“ мултинационална корпорација „Мишлен“. Једино што је ту аутохтоно јесу Пироћанци – радници у „Тигру“, а то је, изгледа, материјал који је сам по себи недовољан за идентитетске сврхе. Такође, пиротско ћилимарство је, као што је показано, један од темеља завичајног идентитета града иако је, као привредна активност, сада скоро потпуно безначајна [43]. При том је, историјски гледано, ткање ћилима већим делом са стране увезено умеће, иако је вештина ткања била од раније позната [44]. Познато је, наиме, да се пиротско ћилимарство развило у XVIII и XIX веку, као одговор на потражњу турске војске за молитвеним простиркама које су спадале у личну опрему сваког турског војника [44]. Техника ткања и мотиви (шаре) били су већим делом оријентални, али је сировина (вуна са Старе планине и биљне боје) била домаћа. Домаћа је била и (женска) радна снага – за већину градских домаћинстава то је био један од основних извора прихода [45]. Половином XX века, та сировинска аутохтоност ћилима доведена је у питање јер је вуна набављана из иностранства (Аустралија), а уместо биљних почеле су да се користе анилинске (хемијске) боје. Међутим, све наведено није утицало на то да пиротски ћилим и даље служи као идентитетско обележје, јер је за Пироћанце прави ћилим само и једино пиротски⁹. Они у томе нису изузетак, јер је Ерик Хобсбаум показао да је то случај и с шкотским килтом и Шкотима [46].

⁸ То је још један доказ у прилог налаза Кенета Е. Нејлора о просторном континуитету јужнословенских дијалеката и говора [42].

⁹ Са друге стране Старе планине, дакле у истом пограничју, у бугарском месту Чипровци постоји жива традиција ткања ћилима који су по начину израде и шарама најсличнији пиротском ћилиму. На листи светске нематеријалне културне баштине Бугарске (УНЕСКО) налази се (од 2014. године) традиција ткања ћилима у том месту [45].

ЗАКЉУЧАК

На крају, може се понудити одговор на питање да ли је у случају Пи-роћанаца реч о завичајном идентитету који сам себе репродукује из домаћих извора, или је реч о ефемерном производу типа „бренда“ који је, чак и за оне који живе у Пироту, нешто што је приписано а не проживљено, дакле *лиминално*, површно и пролазно. На основу претходно изложеног може да се закључи да је одговор позитиван и да је реч о одрживом завичајном идентитету који је – захваљујући и ширем оквиру пограничја – вишеструко утемељен како у прошлости и садашњости града и његове околине, тако и у свести његових становника.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Michel Foucher, *L'obsession des frontières*, ed. Gallimard, 2010.
- [2] Michel Foucher, *Fronts et frontières*, ed. Fayard, 1988.
- [3] Régis Debray, *Eloge des frontières*, ed. Gallimard, 2010.
- [4] Marija Todorova, *Šta je istorijski region? – premeravanje prostora u Evropi* у: Реč, br. 73/2005, стр. 89.
- [5] Jean Gottmann, *The significance of territory*, Charlotville, 1973.
- [6] Bertrand Reitel, *La frontière internationale, objet sémiqque, processus multidimensionnel, interface signifiante*, Working Paper No 2011-43 Août 2011, CRESAT, Université de Haute-Alsace, France.
- [7] Michel Foucher, *op. cit.*, 1988, p. 78.
- [8] *Ibid.*, pp. 85–86.
- [9] Kšištof Čiževski, *Etos pograničja*, Biblioteka XX vek, 2010, стр. 7.
<http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html> (приступљено 21. 1. 2018)
- [10] Закон о установљењу и устројству Аутономије Покрајине Војводине од 1. септембра 1945. године.
- [11] Robert Sanguin, *Quelles minorités pour quels territoires* у: Les minorités ethniques en Europe, Editions L' Harmattan, Paris, 1993, pp. 47–61.
- [12] Pjero Zanini, *Značenje granica*, Clio, 2002, стр. 61.
- [13] Dragoslav Antonijević, *Obredi i običaji balkanskih stočara*, Beograd: Balkanološki institut SANU, 1982.
- [14] Violeta Fatkova, *Karakáčani v Bulharsku – Pastovecky historie*, Plzen, 2011.
- [15] Aleksandar Kalionski, *How to be Karakachan in Bulgaria* How to think about the Balkans: Culture, Region, Identity, CAS, Sofia, 2007.
- [16] Toma Milenković, *Kalmici u Srbiji*, Beograd: Traco, 1998.
- [17] Ђурђевић Мирјана, *Каја, Београд и добри Американци*, Лагуна, 2010.
- [18] Слободан Џунић, *Ветрови Спуре иланине*, Просвета, Ниш, 2004.
- [19] Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, Karpos, Beograd, 2015.
- [20] Heather Rae, *State Identities and Homogenisation of Peoples*, Cambridge Univ. Press, 2002, pp. 14–54.
- [21] Marija Todorova, *op. cit.*, стр. 96.

- [22] Denis de Rougemont, *Budućnost je naša stvar*, Književne novine, Beograd, 1989, стр. 289.
- [23] Donald Cuccioletta, *Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship*, London Journal of Canadian Studies, 2001/2002, volume 17, pp. 36–52.
- [24] *Adaptation and Cultural Appropriation*, ed. by Pascal Niclas and Oliver Lindner, De Gruyter, 2012.
- [25] Iben Jensen, *The Practice of Intercultural Communication – reflections for professionals in cultural meetings* (<http://www.immi.se/intercultural/nr6/jensen.pdf>).
- [26] Branimir Stojković, *Mreže identiteta*, Godišnjak fakulteta političkih nauka, 2009, стр. 257–258.
- [27] *Larousse universel: dictionnaire encyclopédique*, 1935.
- [28] Драган Тодоровић, *Пирој: Живети у њојраничју*, Прометеј, Нови Сад, Универзитет у Нишу, Машински факултет, ЈУНИР, 2017.
- [29] Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog – Istok u formiranju evropskog identiteta*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku i JP Službeni glasnik, 2011.
- [30] Петко Христов, *Границиие на 'Шойлука' и/или Шои без іраници у: Скривене мајине на Балкану*, ур. Биљана Сикимић, Балканолошки институт САНУ, посебна издања, 2004, стр. 67–82.
- [31] *Иденіиіеі Пироћанаца*, зборник, Народна библиотека Пирот, Пи Прес, Пирот, 2008.
- [32] Томислав Г. Панајотовић, *Пироћанци (ірилоі каракіеролоіји сіановнишиіва іиرويскоі краја)*, Музеј Понишавља, Пирот, 2007.
- [33] Витомир Живковић, *Мијалко Расничіи с.р.*, Пиротски зборник бр. 35–36, 2011, стр. 183–186.
- [34] Manuel Kastels, *Моć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002, стр. 17.
- [35] *Пироћанац – аніолоіја вицева* (приредио Небојша Вуковић), Отворена књига, Београд, 2004.
- [36] Tanja Petrović, *Srbija i njen jug: „južnjački dijalekti“ između jezika, kulture i politike*, Fabrika knjiga, Beograd, 2015.
- [37] Гордана Љубоја, *Еінички хумор ХХ века у хуморисіичкој шііаміи Србије*, Етнографски музеј, Београд, 2001.
- [38] Paolo Rumić, *Tri putnika na biciklu*, Geopoetika, 2003.
- [39] Ženi Lebl, *Jevreji u Pirotu*, Privredni pregled, Beograd i Sloboda Piroto, 1990.
- [40] Pierre Bourdieu, *L'identité et la representation (elements pour une reflexion critique sur l'idée de region)*, Actes de la recherche en sciences sociales, No 35/1980, p. 63.
- [41] Драгољуб Златковић, *Речник іиرويскоі јовора I-II*, Службени гласник, 2014.
- [42] Кенет Е. Нејлор, *Соціолінівісііички ііроблеми међу Јужним Словенима*, Просвета, Београд, 1996.
- [43] Анђелка Митковић-Ђорђевић, *Пиројски ћилим све се мање ііроизводи*, Пиротске новине, 6. март 2009, стр. 9.
- [44] Милица Петковић и Радмила Влатковић, *Пиројски ћилим*, каталог изложбе у Галерији САНУ, 1996.
- [45] Јован Ђирић, *О іиرويском ћилимарсііву*, Сlobода, Пирот, 1968, стр. 29. <https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription=&country=00035&type> (приступљено 21. 12. 2017).
- [46] Eric Hobsbawn, *Invention of Tradition*, CUP, Cambridge, 1993.

Branimir Stojković

BOUNDARY, MINORITIES
AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

S u m m a r y

This paper explores the boundaries – a zone located on both sides of the state border. It seeks to show how minorities and intercultural communication are interrelated at the border. The role and significance of the frontier is firstly illuminated by demonstrating how researchers belonging to different scientific disciplines (sociology, geography, anthropology, history...) understand and use this complex concept. Starting from these findings, it is shown, then, how one particular borders, or one of its segments, is shaped in space and time. This is the case of Pirot – a city in the southeast of Serbia near the Serbian border with Bulgaria.

Keywords: boundary, minority, intercultural communication, Pirot

